

közösségének – védelmében. Ezekkel az önkéntes, alkalmi akcióival együtt is panaszkodik azonban, hogy az írók főlöslégessé válnak, nem hívják őket népet tanítani, nem invitálják őket egyetemi dobogókra az írás titkairól beszélni, „ahogy külföldön szokásos”.

Az író egy 1934-es esszéjében azt a kérdést teszi fel magának, mit tegyen, mit tehet az író a háborúval szemben. Természetesen az írónak háborúban is írnia kell – vélekedik –, feltéve, ha hagyják írni. Azon is eltöpreng, hogyan viszonyuljon a háborúhoz mint jelenséghez, és elfogultságot jelent be. Mint írja: „Ha Guatemala vagy Paraguay sodródik nemzetközi bonyodalomba, akkor felülemelkedem kicsinyes szempontjaimon, s azt tanácsolom, hogy török-szakad, egyezzenek meg ellenségükkel a belátás, az emberiség nevében, s inkább csorbuljon meg egyiknek vagy a másiknak a joga, önzése, gőgje, de ne ontsanak vért. Mit cselekedjem azonban, ha az erőgyűrű a testemhez ér, és testvéreimet fűrészelik ketté, török kerékben? Ebben az esetben nem tudnék ilyen okos és fölényes tanácsot adni.”

Hogy Kosztolányiban saját magyarságának vállalása mennyire *feltétlen*, arról az író ugyanennek a gondolatmenetnek a folytatásaként a következőképpen győz meg minket: „En a szó és a szellem jogán minden porcikámmal és lehetetlemmel egy közösséghez tartozom, melynek tagjai itt és ott, mindenütt a viágon mintegy összeküvésszerűen magyarul beszélnek, én ösztönösen és öntudatlanul is akarom ezt a szellemi és lelki egyházat, én föltétel nélkül helyeslem ezt a titokzatos egységet, melynek folytatója vagyok és messze századokból érkező célfutója, kezemben koszorúval és fáklyával, s minden bölcsességen túl az az óhajom, hogy az ocsmány és kegyetlen életharcban ez a közösség, ez az egyház, ez az egység mennél erősebb, hatalmasabb és diadalmasabb legyen.”

Kosztolányi ma egy felhőből rakott elefántcsonttoronyból tekint le hazai belháborúinkra – az irodalmi háborúvá eszkalálódott médiaháborúra. Ha túl sokat figyel ránk, megfájdul a feje, azonosságválság tör ki rajta. Te jószágos Isten – gondolhatja –, én szerettem a népieket is, urbánusokat is, egyszerre voltam magyar és európai, a hazaszeretet sohasem torzult a lelkeben nacionalizmussá, én csupán anyanyelvemet szerettem, ezt a *szellemi és lelki egyházat*, és most mégis... A magyar PEN Club valamikori elnöke sóhajjt, lecsoszog közénk felhőkakukk-várából, bebújik a neki rendelt lövészárokkba, megadóan céloz és...

KISS IRÉN

Önreflexív prózatechnika és polivalens jelentésstruktúra Kosztolányi Dezső Házi dolgozat című novellájában

Kosztolányi Házi dolgozat című novellájának cselekménye, terjedelméből is következőleg, igen egyszerű. Tulajdonképpen csak egy nem túl jelentős, megszokott témájú, valószínűleg eredményét tekintve se lényeges házi feladat, házi dolgozat elkészítésének története. Talán még mindannyiunk emlékezetében élnek hasonló, sokszor valóban kellemetlen, gyöttrődésünket felidéző emlékek, „melyeken már többé-kevésbé túl vagyunk”. S Kosztolányi ezt az élményt, jelentéktelenné tűnő emléket teszi egy igen sokrétű problémarendszer hordozójává. Ennek megvalósítására a szövegformálás témában (*írás az írásról*) rejlő lehetőségeinek kihasználása teremt alkalmat. Elemzésemet ezért a dolgozat címében említett két vizsgálati szempont köré építem.

A mű narratív struktúrája ugyanis – főleg időszerkezete és nyelvi megformáltsága miatt – nem csupán egy szövegben levő szöveg és az ehhez fűzött kommentárok kettősségével jellemezhető, hanem *ez a két sík egymásra reflektál*: a házi dolgozat műalkotássá, a novella – tudatosítva szöveg-mivoltát – dolgozattá válik. Ez, az általam a későbbiekben

bemutatott értelmezések mellett, megteremt egy rejtett, általános művészetfilozófiai értelmezés lehetőségét is.

A novella szövegének fontos, már a második mondatától érvényesülő jellegzetessége, annak jelen idejűsége. Az eseményeket nem az elbeszélő retrospektív nézőpontjából látjuk, hanem azok mintegy a szemünk előtt játszódnak le, az olvasás és a történések ideje azonos. Nyelvi szinten ennek természetesen a jelen idejű igék dominanciája felel meg, a néhány előforduló múlt idejű ige pedig sohasem csupán az olvasás, hanem mindenkor a történések idősiájához képest is korábban törtétekre utal. Egyértelműen látszik ez a gyermekek visszaidézésénél, de arra a bekezdésre is igaz, ahol az elbeszélő azt írja le, mit csinált Pali azalatt, amíg ő apjára, illetve a műalkotás felvetette problémákra gondolt. A szöveg még ezen a bekezdésben belül jelen időre vált vissza, a két síkot egy múltbeli cselekedet jelenbeli következménye („mered rá”) vezeteli át folyamatosan egymásba. Az egyetlen kivétel az elbeszélés szövegrétegéhez tartozó utolsó ige („feleltem”), melynek fontosságára a későbbiekben mutatok rá.

A jelen idejű igék jelentős része – elsősorban Pali gyöttrődésének leírásánál figyelhetjük ezt meg – folyamatos vagy ismétlődő cselekvésre, illetve állapotra utal. Ezek a szöveg elolvasásához szükséges és a tartalom implikálta időmennyiségek szinkronizációjával szintén hozzájárulnak a történések és az olvasás idősiájának azonosításához, egymásra vetítődéséhez, mérsékelve a mű fiktív ideje és a valós idő között fennálló különbségből fakadó esetleges feszültséget.

A narratív struktúra másik jellemzője, hogy látókörünk, nézőpontunk azonos az egyes szám első személyű elbeszélőével, (fő)szereplőével. Az ő érzékzervein, benyomásain keresztül látjuk a világot, a külvilág tárgyairól alkotott képének mintegy az ő tudatában végbemenő szellemi feldolgozása vetül ki élénk nyelvi formába öntve a novellában. Az ábrázolt világnak az egyik szereplő tudatán keresztül való láttatása szubjektív, egyéni megközelítési módot is jelenthetne, mint ahogy jelent is a reflexiók, értelmezések, elgondolkodások esetén, de a novella egy másik rétege alapvetően objektív benyomást kelt az olvasóban, ugyanis a szövegben előforduló nagyszámú rövid, tömör ténymegállapítás éppen ezt – a tárgyyszerűség illúziójának megteremtését – szolgálja. Mivel az érzékzervekkel felfogott, adott pillanatban tudatosuló tényeket rögzítik, olyan hatást érnek el, mint ha a novella eseményei filmszerűen, a szemünk láttára peregnének le, s nézőpontunk a kamera objektívjével lenne azonos. A látókör kérdése így szoros, egymást erősítő összefüggésben van a szöveg „abszolút jelen idejűségével”.

A tényyszerűség tendenciáját erősíti az objektív leírások egyértelmű elkülönülése a szubjektív reflexióktól a beékelt direkt jelzések (“ezt gondolom”) vagy tárgyyszerű megállapítások („orra tintás”) által. Ezek a mondatok másrészt fenntartják a tárgyilagos szintet, jelzik annak folyamatos, bár éppen implicit jelenlétét.

A stilisztikai vizsgálat során legalább három, kontrasztjuk által egymásra reflektáló réteget különíthetjük el a novellának. A házi dolgozat közhelyszerű, irodalmiaszkodó sablonokat használó nyelvezete ironikusan ellenpontozza a mű esszére emlékeztető, képeket szintén előszeretettel használó részeit, melyek viszont – elsősorban szubjektívításukból következőleg – a Házi dolgozat objektív, rövid és leltárszerű mondatokkal jellemezhető stílusrétegével állnak kontrasztban, bár ez sokkal kevésbé ironikus, egyértelmű viszonyt jelent, mint az előző esetben.

A házi dolgozat viszont nem csak stílusával tér el a mű egészétől, hanem írásmódja, a kurzíválás is kiemeli az elbeszélés síkjából. A novellának tehát szó szerint is szembeötlő, fontos sajátossága, hogy két különböző szövegből áll. E két szint – állításom szerint – egymást értelmezi, egymásra játszik rá, azonosság és különbözőség egyszerre fennáll, folyton alakuló dinamikus viszonyába jellemezhető. Ezt a mű szövegéből több oldalról is alá lehet támasztani. Legkézenfekvőbben azoknál a részekenél látszik, ahol a két szövegsík egymásba folyik, egymásba alakul át, például az „édesapa” szó különböző szinteken való használatakor (ez szerintem a novella egyik igen érdekes játéka), illetve a háláról szóló soroknál, ahol a mondat közepétől kezdődik a kurzívált szakasz. Ezen kívül a két szint között fennálló szoros összefüggés-hálózat létrejöttét szolgálja az is, hogy az elbeszélő Palit az elborult, alkotás gyötrelmében hánykolódó lánghelméhez hasonlítja (még ha ironikusan ellenpontozza is ezt a tintás orr kisgyerekekre utaló említésé-

vel), illetve később – gondolatait közölve – a világ legnagyobb íróival állítja párhuzamba, valamint szembe. Másrészt a cím kétértelműsége folytán a novella is házi dolgozattá válik, hiszen az – elsősorban a névelő elhagyása miatt – nem csupán téma megjelölésnek, hanem „műfajmegjelölésnek”, a szöveg önmeghatározásának is tekinthető.

A két alapvető szövegsík egymásra játszatása lehetővé teszi, hogy a házi dolgozat műalkotássá váljon, a művészi alkotás folyamatának metaforájaként is értelmezhető legyen. A hazugság ezért már nem egyszerűen a házi dolgozat témájára vonatkozik, hanem az alkotás folyamatát is. Forma és személyesség, valóság és fikció problémáját veti fel így a novella. Ez a mozzanat különösen az utolsó mondat vizsgálatával lesz érdekes, hiszen a mű legvégén – váratlanul, mintegy csattanószerűen – az elbeszélői pozíció a múltba kerül („feletem” ige múlt ideje miatt), s így reflexív értékelési pozícióit foglal el a szöveggel szemben. Ebből következőleg a hazugság művészetfilozófiai értelmezhetősége az adott novellára konkretizálódik, a szöveg magára is rákérdez. Ez két okból is különös. A hazugság, egyrészt mint a valóság torzítása, a filmszerű, objektivitás illúzióját megteremtő elbeszéléssel, másrészt mint a világ komplexitásának durva sematizálása, a novella igen bonyolult és összetett jelentéshálózatával ellentétes. Ebben a kontextusban tehát a mű nagyon pontosan és finoman jelzi fikciójának határait, mind alulról, a közhelyek felől, mind a valós világhoz képest, általános érvénnyel is behatárolva az alkotás lehetőségeinek mozgásterét.

A műalkotás problematikájának felvetése, a művészetfilozófiai értelmezhetőség mellett természetesen igen sok más, sokszor egyértelműbb értelmezési lehetőség is kínálkozik a novellában. Ez a sokrétűség – különösen az édesapa és hazugság szavak esetén – összefügg azzal, hogy a különböző stílus- és szövegrétegek esetén a fogalmak jelentésének más és más mozzanata hangsúlyos, s ezen hangsúlykülönbségek egymásra hatása igen komplex tartalmat eredményez.

A novella nyilvánvalóan értelmezhető az apa és fiú közötti viszony elemzéseként, vizsgálatként. A két ember közötti kapcsolat harmonikus felfogása a valóság sematizálása, vagyis bizonyos szinten hazugság. Mind az elbeszélő, mind Pali viszonya apjához ambivalens, kettős. Erre utal a tanuló gyötrődése, a kérdő- és felkiáltójelek együttes jelenléte a piszkozaton, valamint a formális válasz és metakommunikációs gesztus ellentéte miatt az elmosolyodás is. Az itt megemlíthető legfontosabb, ismétléssel kiemelt motívum az édesapa nevének áthúzása, mely – a szöveg szerint – mintegy megsemmisítését is jelenti e „szó-ember-fogalmazás”-nak. Ez igen mélyen érzékelteti azt a kifejezhetetlen, elmentmondásos viszonyt, kapcsolatot, mely egyszerre tisztelet, szeretet és félelem, rettegés, elszakadás, „menekülés” iránti vágy.

Egy másik szinten felfedezhetjük mind az elbeszélőnek, mind Palinak a dolgozathoz, helyzethez való hozzáállásának változását is. Az elbeszélő – rövid várakozás után – a vergődés gonosz élvezetétől a szájalomig, a segítség jut. (Érdekes, hogy mindkét álláspontot a múlt vallomásos feltárása motiválja, amire a gyermekkorhoz, apához való viszony ambivalens volta ad lehetőséget.) A novella tehát értelmezhető az emberi empátia és együttérzés kialakulását leíró, annak fontosságát hangsúlyozó műként.

Ugyanakkor Pali is változik, a gyötrődéstől a „gépies” válaszig jut el, ami szintén elvezetheti a befogadót a mű mélyebb rétegeihez. Ez a nevelés motívumával függ össze, amely két párhuzamos problémakört is felvet a novellában: a gyermekből „felnőtt” lesz, vagy legalábbis közelebb kerül a felnőttek állapotához, illetve a nevelés egyben hazugság is. A gyerek teljessége gazdag, komplex, de nem verbalizálható élmény- és gondolatvilága egy dolgozat formájába kényszerül, szerepet kell felvennie, elvesztve ezzel teljességét és igazságát, valóságnak való megfelelését. Ez (ami egyben az élet kényszere is) hazugság, hiszen a gondolkodás megszűnéséhez, gépiessé válásához vezet.

Dolgozatom keretein már túlmutatna az az érdekes próbálkozás, hogy meghatározzam a novella Kosztolányi életművében elfoglalt helyét. Csak annak bemutatására vállalkozhattam, hogy egy dolgozatírás mennyire tehető aktuális és valós konfliktusok, problémák releváns kifejezőjévé.

BENGI LÁSZLÓ